

W KRĘGU PROBLEMÓW ANTROPOLOGII LITERATURY

CIAŁO I RZECZ W LITERATURZE

STUDIA POD REDAKCJĄ

WANDY SUPY I IWONY ZDANOWICZ

BIAŁYSTOK 2016

Recenzenci:

prof. dr hab. Ludmiła Łucewicz
dr hab. Alina Orłowska
dr hab. Halina Tvaranovitch, prof. UwB
dr hab. Dariusz Kulesza, prof. UwB

Projekt okładki:

Redakcja i korekta

Barbara Piechowska (jęz. polski)
Agata Rozumko (jęz. angielski)
Iwona Zdanowicz (jęz. rosyjski)
Bazyli Siegień (jęz. białoruski i ukraiński)

Redakcja techniczna i skład:

Bartosz Kozłowski

© Copyright by Uniwersytet w Białymstoku, Białystok 2016

Wydanie publikacji sfinansowano ze środków
Wydziału Filologicznego Uniwersytetu w Białymstoku

ISBN 978-83-7431-491-6

Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku
15-097 Białystok, ul. M. Skłodowskiej-Curie 14, (85) 745 71 20
<http://wydawnictwo.uwb.edu.pl> e-mail: ac-dw@uwb.edu.pl

Druk i oprawa:

SPIS TREŚCI

Ciało i rzecz w literaturze

Татьяна Автухович Оппозиция нагой/одетый человек в современной культуре	15
Joanna Getka Lekarstwa, narzędzia i metody leczenia w domu w XVIII wieku (na materiale porad z druków bazylikańskich)	33
Валентина Бондаренко Вещный мир в традиционных русских колыбельных песнях	49
Weronika Dulęba Jak kocha kamień? Status przyrody nieożywionej w wybranych utworach Marii Sadowskiej	59
Walentyna Jakimiuk-Sawczyńska Роль предметов в жизни и творчестве Тэффи	71
Евдокия Нестерова Золотая окружность – вещная судьба мира	81
Rafał Siwicki W kręgu najprostszych rzeczy. Rola przedmiotów w <i>Białym statku</i> Czingiza Ajtmatowa	91
Magdalena Ślawska <i>Leksikon YU mitologije</i> , czyli przeszłość zaklęta w rzeczach	103
Marta Zambrzycka Używki w powieści kryminalnej na przykładzie powieści Erika Axla <i>Sunda Oblicza Victorii Bergman</i>	117

Ольга Бараш Метафізика вещи в творчестве «бездомных» поэтов (Збигнев Херберт и Иосиф Бродский)	129
Ирина Коган Вещный мир современной российской детской поэзии	141
Beata Siwek Символика реквизита в современной белорусской драматургии	149
Вольга Нікіфарова Рэчы, дарагія сэрцу, у мастацкім свеце лірычнай прозы Янкі Брыля	165
Iwona Mityk Kondycja ludzi i rzeczy w wybranych opowiadaniach Andrzeja Stasiuka	177
Кира Гордович Мотивы и образы в книге Л. Улицкой <i>Священный мусор</i>	191
Dorota Żygadło-Czopnik „O czym rzeczą rzeczy”, czyli wspomnienia rodzinne w powieści <i>Zaziemie</i> Jany Šrámkovej	197
Monika Knurowska Świat rzeczy w zbiorze opowiadań Asara Eppela <i>Trawiasta ulica</i>	211
Анна Синицкая «При помощи вещей»: сюжет как rebus в новейшей драме	227
Валентина Біляцька Функція речі в ритуалі та повсякденному житті (на матеріалі українських історичних романів у віршах)	243
Наталія Городнюк Концепт машини у модерністському романі 20-х рр. ХХ ст.: компаративні аспекти	255
Нина Мороз Метафізика искусственного тела в новеллистике Р. Брэдбери (<i>Электрическое тело пою!</i>)	269

Ирина Плеханова Метаморфозы тела в одноактной драматургии Л. Петрушевской	281
Анастасия Липинская Что значит быть человеком? Тело и машина в новеллизациях ролевой игры <i>Warhammer</i>	295
Андрей Марданов Феномен замещающей реальность симуляции в творчестве Мартина Эмиса	305
Татьяна Светашёва Новые твёрдые поэтические формы в русскоязычном Интернет-пространстве	315
Юрий Лабынцев Современное интернетвидение героики защитников крепости Осовец как кибертекст	327

Używki w powieści kryminalnej na przykładzie powieści Erika Axla Sunda *Oblicza Victorii Bergman*

Tematem referatu jest rola używek (alkoholu i papierosów) w powieści kryminalnej, której bohaterkami prowadzącymi śledztwo są kobiety. Na podstawie II tomów trylogii Erika Axla Sunda *Oblicza Victorii Bergman* (*Trauma* i *Obłąd*, 2014 r.) chcę pokazać, jak za pomocą używanych przedmiotów (w tym przypadku za pomocą picia alkoholu, palenia papierosów) indywidualne ciało bohaterek staje się „ciałem uspołecznionym”, i komunikuje o relacjach kulturowych, pozycji zawodowej, stereotypach dotyczących kobiecości. Wybór postaci kobiecych wynika z tego, że na ich przykładzie wyjątkowo wyraźna staje się funkcja powieści kryminalnej jako antropologicznego świadectwa praktyk i przemian kulturowych. Jak zauważa Bernadetta Darska w książce *Śledztwo i płeć*: „w powieściach kryminalnych, w których śledztwo prowadzą kobiety, zwykle dochodzi (...) do bardzo realnego renegocjowania ról płciowych”¹. Tak więc, pytając o kobietę w powieści kryminalnej, pytamy pośrednio o jej miejsce w społeczeństwie².

O kryminale jako „świadectwie antropologicznym” pisze między innymi Mariusz Czubaj w książce *Etnolog w mieście grzechu*. Odwołując się do Michaela Foucaulta, autor stwierdza:

powieść kryminalna to opowieść – posłużmy się (...) formułą Foucaulta – o *elementach, osobach, imionach, gestach, rozmowach, przedmiotach*. Coraz częściej też owe elementy (...) są widziane w kontekście kulturowym i pozwalają wniknąć w opisywany czas, miejsce i historię, (...) są więc świadectwem praktyk, które nazwać można *byciem w kulturze*³.

---

¹ B. Darska, *Śledztwo i płeć. O bohaterkach powieści kryminalnych*, t. 1, Olsztyn 2011, s. 12.

² Ibidem, s. 12.

³ M. Czubaj, *Etnolog w mieście grzechu. Powieść kryminalna jako świadectwo antropologiczne*, Gdańsk 2010, s. 146-147.

W analizowanych powieściach Erika Axla Sunda ów kontekst antropologiczny widoczny jest poprzez poruszanie szeregu kwestii dotyczących bezpośrednio społecznej sytuacji kobiet (równouprawnienie i dyskryminacja w pracy, przemoc wobec dzieci i kobiet, partnerski model rodziny, seksizm, łączenie ról społecznych matki, żony i osoby pracującej), a także innych, niezwiązanych z miejscem kobiet w społeczeństwie, jak handel ludźmi, pedofilia, pornografia dziecięca czy stosunek do nielegalnych imigrantów.

Jak zauważa Mariusz Kraska w książce *Prosta sztuka zabijania*, używki stanowią dziś stały element detektywistycznej ikonografii i są nieodłącznym składnikiem gatunkowego kodu powieści kryminalnej w różnych jej odmianach⁴. Wiąże się to z charakterystyczną dla powieści kryminalnej ekspozycją cielesności, która – wg stwierdzenia Mariusza Czubaja – staje się „punktem, w którym niepowtarzalna biografia spotyka się z porządkiem reguł społecznych”⁵. Tę społeczną funkcję ciała (zarówno ofiary, jak i prowadzącego śledztwo detektywa) podkreślają związane z nim przedmioty, będące nośnikami znaczeń kulturowych. Janusz Barański w książce *Świat rzeczy* podkreśla, iż „mówią nie tylko ludzkie zachowania, lecz także rzeczy, którymi ludzie się posługują”⁶. Rzeczy używane przez bohaterki powieści kryminalnych odbijają znaczenia nadawane przez ludzi i – zgodnie ze stwierdzeniem Grażyny Gajewskiej:

biorą udział w pleceniu skomplikowanej sieci relacji społecznych. (...) [d]yskurs rzeczy zostaje wmontowany w ludzki dyskurs i kieruje się określona pragmatyką związaną np. budowaniem tożsamości, relacji społecznych, dyskursu żałoby, sprawiedliwości, mody⁷.

Powieść kryminalną można więc odczytywać jako opowieść o rzeczach i praktykach, przy czym rzeczy (przedmioty) należy traktować jak „ważnych współuczestników życia społecznego”⁸. Literatura kryminalna przybliża nam potoczność, szczegół, codzienność ludzkich praktyk i zachowań, jest swoistą „narracją o społeczeństwie”⁹, zatem przedmioty w niej występujące stanowią „antropologiczny dowód” i świadectwo wiarygodności,

⁴ M. Kraska, *Prosta sztuka zabijania. Figury czytania kryminału*, Gdańsk 2013, s. 110.

⁵ M. Czubaj, *Etnolog w mieście grzechu...*, s. 264-265.

⁶ J. Barański, *Świat rzeczy. Zarys antropologiczny*, Kraków 2007, s. 81.

⁷ G. Gajewska, *O przedmiotach nacechowanych erotycznie z perspektywy studiów nad rzeczami*, [w:] „Teksty Drugie” 2013, nr 1/2, s. 50.

⁸ Ibidem, s. 49.

⁹ M. Czubaj, *Etnolog w mieście grzechu...*, s. 16.

które jest jedną z najważniejszych cech dobrego kryminału¹⁰. W kontekście powieści kryminalnej „świat rzeczy” to całościowy system kulturowy, pełniący funkcje praktyczne, społeczne, symboliczne, określający stosunki władzy i zależności¹¹. Ten świat rzeczy nie funkcjonuje – co oczywiste – poza problematyką ciała¹². To właśnie ciało, cielesność w różnych jej odmianach, ogniskuje wokół siebie powieściowe uniwersum. Autor książki *Etnolog w mieście grzechu* podkreśla, iż:

traktowanie ciała jako swoistego mikrokosmosu społecznego jest jedną z fundamentalnych cech powieści kryminalnej. W gatunku tym, jak bodaj żadnym innym, to właśnie ciało jest punktem odniesienia dla opisywanych zdarzeń – bez względu na to, czy ową płaszczyznę odniesienia wyznacza ciało ofiary (...) czy sposoby posługiwania się ciałem ofiary przez mordercę, czy wreszcie ciało detektywa lub policjanta prowadzącego śledztwo¹³.

Ten ścisły związek ciała, rzeczy i uwiarygodnionego za pomocą szczegółowych informacji „antropologicznego świadectwa” widać wyraźnie w poniższym cytacie, pochodzącym z II tomu trylogii *Oblicza Victorii Bergman*:

Komisarz policji kryminalnej Jeanette Kihlberg bardzo dobrze pamięta, gdzie znajdowała się w chwili, gdy na ulicy Sveavagen zamordowano premiera Olofa Palmego. Jechała wtedy samochodem i była mniej więcej w połowie drogi do Farsty. Siedzący obok niej mężczyzna palił papierosy mentolowe. Na dworze padał deszcz, a jej było niedobrze, bo wypła za dużo piwa. Kiedy w 1994 roku podczas mistrzostw świata w piłce nożnej Thomas Ravelli bronił karnego w meczu z Rumunią, siedziała w barze na placu Kornhamnstrong i oglądała mecz na czarno-białym ekranie. Barman postawił jej piwo¹⁴.

Cytat ten zawiera szereg informacji charakterystycznych dla poetyki powieści kryminalnej. Jedną z głównych bohaterek cyklu, komisarz policji kryminalnej Jeanette Kihlberg, wspomina konkretne wydarzenia polityczne i sportowe, przytaczając daty, nazwy ulic i nazwiska polityków oraz

¹⁰ W. Burszta, M. Czubaj, *Krwawa setka. 100 najważniejszych powieści kryminalnych*, Warszawa 2007, s. 18.

¹¹ O rzeczach jako systemie kulturowym: J. Barański, op. cit., s. 81.

¹² Pojawia się pytanie, czy „świat rzeczy” może w ogóle funkcjonować poza kontekstem ciała. Jak zauważa Anna Łebkowska, ludzka rzeczywistość jest konceptualizowana przede wszystkim poprzez metaforę ciała: „wynikająca z antropocentryzmu somatyzacja otaczającej człowieka rzeczywistości. (...) [c]iało funkcjonuje jako generator metafor, przyczyniając się do somatyzacji świata”. A. Łebkowska, *Jak ucieleśnić ciało: o jednym z dylematów somatopoetyki*, [w:] „Teksty Drugie” 2011, nr 4, s. 13.

¹³ M. Czubaj, *Etnolog w mieście grzechu...*, s. 264-265.

¹⁴ E.A. Sund, *Trauma*, tłum. W. Łygaś, Katowice 2011, s. 12.

piłkarzy. Odtwarzana rzeczywistość przefiltrowana jest przez jej cielesne doświadczenia, które z kolei zostały wywołane przez używki, takie jak papierosy i alkohol (piwo). Informacja o piwie i papierosach nie stanowi jedynie dodatku do opisu, lecz umiejscawia bohaterkę w kontekście hierarchii społecznej. Jeanette Kihlberg wykonuje „typowo męski” zawód – jest komisarzem policji kryminalnej, co oznacza, że na co dzień styka się z najciemniejszymi odśłonami rzeczywistości (głównym tematem cyklu jest śledztwo w sprawie pedofilii i pornografii dziecięcej, powiązane z serią brutalnych morderstw na dzieciach). Wspomniane przez nią wydarzenia – zabójstwo premiera i mecz piłki nożnej – należą również do sfery tradycyjnie kojarzonej z „męskimi zainteresowaniami” (polityka i sport). Trunek, którego nadmiar wywołuje w niej mdłości to piwo – a więc również element „męskiej” ikonografii. Na postawie tych kilku zdań, opisujących w gruncie rzeczy sferę odczuć fizycznych bohaterki (ma mdłości po piwie, siedzi w barze i ogląda mecz, jedzie samochodem), powstaje jej obraz jako kobiety silnej, odpornej i nieco „męskiej”. Potwierdza to prawdziwość stwierdzenia, iż:

Wbrew skłonności do naturalizowania pojęć wiążących się z ciałem fizycznym i tendencji przypisywania im biologicznego kontekstu, kategorie dotyczące cielesności mają, przede wszystkim, społeczny i kulturowy wymiar¹⁵.

Piwo, a także wino i sporadycznie whisky pojawiają się dość często w opisach komisarz Jeanette Kihlberg, choć nie jest to postać wykreowana na wzór bohaterów „czarnych kryminalów”, nadużywających alkoholu, samotnych, sfrustrowanych, wiecznie z papierosem w ustach. Jeanette Kihlberg jest kobietą próbującą godzić rolę komisarza policji kryminalnej, matki i żony, choć ta ostatnia nastręcza jej wielu problemów (jest w trakcie rozwodu). Ten status osoby zmagającej się z wieloma rolami społecznymi pozwala wpisać bohaterkę *Obłądu* w szereg typowych postaci policjantek, o których Bernadetta Darska pisze w następujący sposób: „mają wiele problemów, odczuwają lęk i bezradność, zmagają się z wyzwaniami codzienności. Nie przeszkadza im to jednak być mistrzyniami w tradycyjnie męskiej roli”¹⁶.

W przypadku Jeanette Kihlberg picie alkoholu jest motywem podkreślającym owo zmaganie się z problemami. Zarówno prywatnymi, jak i zawodowymi. Bohaterka pije piwo najczęściej w domu (rzadziej w barze, podczas wyjścia z mężem lub podczas spotkania towarzyskiego), najczęściej w samotności podczas odpoczynku, myśląc przy tym głównie o proble-

¹⁵ M. Czubaj, *Etnolog w mieście grzechu...*, s. 268-269.

¹⁶ B. Darska, op. cit., s. 12.

mach rodzinnych i prowadzonych śledztwach. Alkohol, głównie piwo, choć należące do trunków lekkich – staje się atrybutem osoby silnej, stawiającej czoło trudnej rzeczywistości, jest też środkiem rozluźnienia ciała, redukcji napięcia (fizycznego i psychicznego). Alkohol więc, mimo że spożywany w samotności, pełni istotną funkcję społeczną, podkreślając odpowiedzialność zawodową i osobistą bohaterki, jej bezustanne rozmyślania nad pracą i życiem prywatnym. Oto kilka cytatów:

W końcu wysiada z samochodu, wchodzi do domu, idzie do kuchni i odgrzewa sobie grochówkę, którą ugotowała poprzedniego dnia. Rana na głowie zaczęła się goić, teraz czuje tylko intensywne swędzenie. Nalewa sobie piwa do szklanki i rozkłada gazetę¹⁷.

W tym cytacie bohaterka pozostaje w kontekście pracy: wraca z niej, je odgrzewane wczorajsze jedzenie, wspomina bolesną ranę, zadaną przez napastnika podczas jednej z „akcji”. W kolejnym cytacie alkohol pojawia się również jako środek odprężający, związany z myślami o pracy, lecz również z próbą wywiązania się z roli gospodyni domowej:

Żeby pozbyć się wyrzutów sumienia, schodzi do piwnicy i włącza pranie. Potem wraca do kuchni i bierze się za zmywanie. Kiedy zlew lśni czystością, wyjmuje z lodówki piwo i siada przy stole. Próbuje się odprężyć, zapomnieć o problemach związanych z rozwodem, a przede wszystkim nie myśleć o pracy. Mimo to z trudem odpędza od siebie takie myśli¹⁸.

Ostatni cytat ukazuje komisarz Kihlberg popijającą piwo z butelki podczas rozmyślań po rozmowie z kluczową postacią powieści – Sofią Zetterlund:

po zakończeniu rozmowy Jeanette idzie do kuchni i wyjmuje z lodówki kolejne piwo. Siada na kanapie, zapalniczką otwiera butelkę. Będę potrzebowała czasu, żeby poznać ją dogłębnie, myśli, popijając piwo z butelki. Ale na pewno spróbuję¹⁹.

Picie alkoholu jest w przypadku komisarz Jeanette Kihlberg ściśle związane z jej rolami społecznymi i pojawia się w kontekście motywów, takich jak: praca, odpowiedzialność, stres, bardzo poważny stosunek do obowiązków zawodowych i próba wywiązania się z obowiązków rodzinnych. Choć brzmi to może paradoksalnie, piwo stanowi w tym przypadku atrybut ko-

¹⁷ E.A. Sund, *Trauma...*, s. 126.

¹⁸ *Ibidem*, s. 268.

¹⁹ *Ibidem*, s. 270.

biety silnej, choć zmagającej się z nadmiarem problemów. Podsumowaniem statusu bohaterki jest następujące stwierdzenie:

jest nie tylko kobietą i matką, ale także policjantką, co oznacza, że spraw zawodowych nie może odłożyć na bok, nawet w tak trudnych dla niej okolicznościach. Wie, że kiedyś może to być użyte przeciwko niej²⁰.

Charakterystyczną cechą powieści kryminalnej jest to, że na pierwszym planie pozostaje ciało bohaterki. Widzimy ją, jak wysiada z samochodu, idzie do kuchni, otwiera lodówkę, siada na kanapie, otwiera butelkę, pije piwo. Przemieszczanie się bohaterki oraz wykonywane przez nią czynności stanowią podstawowy komponent opisu. Jest to związane ze wspomnianym przez Mariusza Czubaję centralnym znaczeniem cielesności w powieści kryminalnej. Autor *Etnologa w mieście grzechu* pisze:

cechą powieści kryminalnej jako gatunku jest eksplorowanie (...) kapitału cielesnego. Kryminał opowiada nie tylko o przygodach umysłu, traktuje także o przygodach ciała, czyniąc z niego współcześnie główny obiekt zainteresowania (...) lektura kryminałów, w których fizyczność poddawana jest szczególnym próbom, sprawia, że sam czytelnik *per procura* uczestniczy w tych przygodach²¹.

Eksplorowanie kapitału cielesnego, poddawanie ciała różnym próbom, a także dramatyczne zmaganie się z cielesnością jest widoczne szczególnie wyraźnie w przypadku drugiej bohaterki trylogii *Oblicza Victorii Bergman*, wspomnianej już Sofii Zetterlund (będącej jednocześnie tytułową Victorią Bergman). Sofia Zetterlund jest psychologiem, prowadzącym terapię z ofiarami przemocy seksualnej oraz z dziećmi-żołnierzami. Jednocześnie jako wieloletnia ofiara ojca-pedofila jest osobą zmagającą się z silną traumą i chorobą psychiczną. Rozdwojona osobowość bohaterki sytuuje ją na granicy świata realnego oraz przestrzeni chorobliwych, zbrodniczych manii. Jako Sofia Zetterlund bohaterka walczy z traumą własnej cielesności pomagając innym ofiarom przemocy, jako Victoria Bergman dokonuje okrutnych zbrodni, okaleczając ciała swoich ofiar (dzieci).

Używki w przypadku Sofii Zetterlund mają również funkcję rozładowującą napięcie i stres, jednak ich relacja do cielesności i pozycji społecznej bohaterki jest zupełnie inna, niż w przypadku Jeanette Kihlberg. Ciało Sofii jest przede wszystkim ciałem ofiary oraz obiektem obserwacji. Widziane niemal zawsze z zewnątrz nie należy niejako do niej samej. Sofia – przedstawiona jako kobieta wyjątkowo urodziwa, wysoka, długowłosa

²⁰ Ibidem, s. 37.

²¹ M. Czuba, *Etnolog w mieście grzechu...*, s. 268-269.

blondynka o klasycznej, chłodnej urodzie – jest od najmłodszych lat ofiarą przemocy seksualnej, następnie, jako poszukiwana Victoria Bergman, musi ukrywać swoją cielesność przed śledczymi. Motyw oglądania, patrzenia na bohaterkę lub patrzenia bohaterki na siebie pojawia się w powieści dość często:

siedzi w taksówce i przegląda się w lusterku wstecznym. Jest zadowolona ze swojego wyglądu. Maską na jej twarzy wygląda tak jak powinna, ale Sofia jest cała rozdygotana²².

Alkohol nie stanowi w jej przypadku atrybutu siły, lecz wskazuje na wewnętrzne rozbicie i degradację psychologiczną bohaterki. Picie alkoholu nie jest również związane w żaden sposób z pracą Sofii, pozostaje w sferze tego, co prywatne. Sofia pije alkohol w samotności, jednak również wówczas pojawia się motyw obserwacji jej ciała. W dwóch poniższych cytatach bohaterka próbuje uwolnić się od dręczącego ją napięcia pijąc w restauracji oraz pijąc sama w domu:

usiadła przy stoliku przed restauracją Harvest Home niedaleko sklepu, obraz położyła na sąsiednim stoliku. Zakupy nie zlikwidowały poczucia niepokoju. Może alkohol pomoże. Zamówiła karafkę białego wina. Kelnerka uśmiechnęła się do niej, rozpoznając stałą klientkę. Sofia odwzajemniła uśmiech i zapaliła papierosa. Próbowała rzucić palenie, ale była coraz bardziej pewna, że to niemożliwe²³.

I drugi cytat:

Sofia siedzi z telefonem na kolanach. Podnosi się, idzie do kuchni i bierze kolejną butelkę wina. Stawia ją na stole, wyjmując korkociąg. Dopiero za drugim razem udaje jej się wyciągnąć korek. Wciska go lekko kciukiem w butelkę i wraca do salonu. Czuje suchość w ustach, więc wypija kilka dużych łyków wprost z butelki. Na dworze jest już ciemno, w szybie widzi swoje odbicie. -Jesteś starą zgorzkniałą kurwą –mówi. – Sprośną starą kurwą i alkoholizką. (...) Kiedy następnego dnia zjawia się o ósmej w swoim gabinecie, żałuje, że poprzedniego wieczoru wypiła aż dwie butelki wina, bo straciła nad sobą kontrolę²⁴.

Jak zauważa cytowany już kilkakrotnie Mariusz Czubaj: „W powieści detektywistycznej (...) spośród wszystkich zmysłów wzrok pełni najistotniejszą funkcję”²⁵. W powyższych cytatach wzrok, spojrzenie odgrywa rolę

²² E.A. Sund, *Trauma...*, s. 171.

²³ E.A. Sund, *Obłąd*, tłum. W. Łygaś, Katowice 2010, s. 160.

²⁴ E.A. Sund, *Trauma...*, s. 271.

²⁵ M. Czubaj, *Etnolog w mieście grzechu...*, s. 282-283.

kluczową. W pierwszym wypadku Sofia zostaje rozpoznana przez kelnerkę. Wymieniają się uśmiechami, chociaż uśmiech stanowi w przypadku bohaterki kolejną maskę, skrywającą wewnętrzne rozbitcie. W drugim cytacie Sofia widzi swoje odbicie w szybie, zwraca się do siebie z nienawiścią, jak do osoby obcej, „zewnątrznej”. Używki są w przypadku Sofii, a także innych występujących w powieści ofiar przemocy seksualnej, oczywistą próbą uspokojenia, zalecenia cierpiącego ciała. Ciało Sofii niejednokrotnie opisywane jest jako roztrzęsione, obolałe, zeszywniałe, rozregulowane: „po ostatniej nocy jej organizm się rozregulował. Dłonie ma chłodne i spoczone, suchość w ustach”²⁶.

W innym miejscu:

O czwartej nad ranem obudziła się złana zimnym potem. (...) Znowu była zbyt wyczerpana by ponownie zasnąć. (...) Podniosła się ostrożnie. Nie lubił, gdy paliła w domu papierosy, więc poszła do kuchni, włączyła wyciąg pod okapem, usiadła przy stole i zapaliła²⁷.

Inne ofiary przemocy seksualnej – pacjentki Sofii Zetterlund – opowiadają o dolegliwościach swoich ciał w sposób bardzo drastyczny. Jako że ich doświadczenia są analogiczne do przeżyć Sofii, można uznać, że ich wypowiedzi zdają relację z traumy, z którą również ona zmagала się przez lata. Oto podsumowanie seansu z jedną z takich pacjentek, z którego jasno wynika znieczulająca rola alkoholu:

Z jej słów wynika, że cierpi na kilka różnych dolegliwości. Koszmary nocne, mania prześladowcza, nagłe zawroty głowy, sztywność ciała, problemy ze snem, obrzydzenie do jedzenia i picia. Tylko piwo nie stanowi dla niej żadnego problemu²⁸.

Inna pacjentka wypowiada zdanie, które mogłyby zapewne powtórzyć zarówno Sofia Zetterlund, jak i wszystkie pozostałe postaci – ofiary gwałtów i przemocy:

czuję się jakby moje ciało nie było moim ciałem, albo jakby ludziom wydawało się, że mogą ze mną robić co im się tylko spodoba. (...) [i] to bez względu na to, co robię albo co mówię²⁹.

To poczucie obcości własnego ciała, jego nieprzynależności i wrogości zostało podkreślone przez zewnętrzny punkt widzenia, z którego cia-

²⁶ E.A. Sund, *Trauma...*, s. 179.

²⁷ E.A. Sund, *Obłąd...*, s. 167.

²⁸ E.A. Sund, *Trauma...*, s. 118.

²⁹ *Ibidem*, s. 194.

ło Sofii jest obserwowane. Poddając swoją mimikę, gestykulację, postawę bezustannej kontroli, Sofia jest postacią rozdwojoną nie tylko ze względu na chorobę psychiczną, ale również z powodu rozdźwięku między tym, co dzieje się wewnątrz niej i tym, co widoczne jest z zewnątrz. Ta zewnętrzna perspektywa nie znika nawet wówczas, gdy bohaterka szuka ucieczki w alkoholu. Picie nie podkreśla statusu zawodowego Sofii, nie służy rozładowaniu napięć związanych z pracą, lecz stanowi próbę ucieczki od bólu fizycznego i psychicznego.

Sofia Zetterlund jest postacią dość złożoną, dlatego rola używek w jej przypadku nie ogranicza się jedynie do walki z napięciem własnego ciała. Mimo że dotknięta ogromną traumą, bohaterka jest jednocześnie osobą zajmującą dość wysoką pozycję społeczną, szanowaną w środowisku ekspertką od ciężkich przypadków psychicznych, doradczynią policji w śledztwie dotyczącym zabójstw dzieci. Jest też kobietą bardzo atrakcyjną fizycznie. O ile picie alkoholu należy w jej przypadku do sfery prywatnej, „wewnętrznej”, choć bezustannie obserwowanej z zewnątrz, to inny jej nałóg – papierosy – stanowi nieodłączny atrybut bohaterki jako kobiety mocno osadzonej w hierarchii społecznej. Sofia pali bardzo dużo, głównie w pracy, podczas rozmów z pacjentami oraz podczas analizy przeprowadzonych seansów. Oto kilka cytatów dotyczących relacji między papierosami i pracą bohaterki:

otworzyła okno i zapaliła papierosa. Powiew ciepłego wiatru rozwiewał dym. Pałac obserwowała białą reklamówkę tańczącą na wietrze. Muszę zając się Victorią Bergman od samego początku, pomyślała. Musiałam coś przeoczyć³⁰.

pewnego razu Victoria skomentowała jej palenie papierosów. – Wypaliła pani prawie dwie paczki – powiedziała wskazując na popielniczkę – trzydzieści dziewięć niedopałków³¹.

Nikotyna pomagała jej myśleć, dlatego czasem wypalała dziesięć albo piętnaście papierosów jeden po drugim³².

Papierosy ułatwiają bohaterce myślenie i analizę usłyszanych przypadków, a także własnej historii. Pałac staje ona niejako z boku, oglądając samą siebie jako kogoś obcego; jest wówczas skupiona, opanowana, zupełnie inaczej niż w przypadku alkoholu, który wiąże się nieodłącznie z psychicznym rozbiciem, lękiem, zagubieniem i traumatycznymi wspomnieniami. Papie-

³⁰ E.A. Sund, *Obłąd...*, s. 62.

³¹ *Ibidem*, s. 65.

³² *Ibidem*, s. 160.

ros jest więc elementem zewnętrznej autokreacji Sofii jako kobiety silnej, co bohaterka sama podkreśla w jednej z rozmów z Jeannette Kihlberg:

- Jestem po prostu wojownicza babą – Jeanette patrzy jej w oczy. Trudno w nich coś wyczytać.
- Mam ochotę na papierosa. Zapalisz ze mną? – pyta Sofia przerywając jej tok myślenia³³.

„Zewnętrzna” konotacja papierosa jako atrybutu związanego z obserwacją (patrzeniem na drugiego człowieka i na siebie samego z boku), z ustalaniem hierarchii i autokreacją jest najwyraźniej widoczna w scenie pierwszego spotkania Sofii Zetterlund i Jeanette Kihlberg. Komisarz Kihlberg również jest palaczką, ale widzimy ją zawsze palącą w pracy, podczas rozmów z ludźmi, nigdy nie pali sama, w domu, gdy jest niewidoczna dla innych. Papieros podkreśla jej „męski zawód” i status w dowodzonym przez nią zespole mężczyzn. Podczas pierwszego spotkania bohaterek papierosy odgrywają rolę głównego rekwizytu, a palenie stanowi gest teatralny, ukierunkowany na wywołanie odpowiedniego wrażenia na obserwujących się wzajemnie kobietach. Papieros i – ogólniej – nałóg palenia staje się jednocześnie atrybutem łączącym bohaterki, wprowadzającym harmonię w mowę ich ciała podczas pierwszej rozmowy. Paląc wykonują podobne gesty, co jak wiadomo jest podstawową płaszczyzną nawiązania kontaktu z drugą osobą. Prowadzona przez nie rozmowa dotyczy problemów pedofilii, handlu dziećmi oraz serii brutalnych zabójstw na dzieciach. Kobiety rozmawiają rzeczowo, w sposób dość szorstki, „niekobiecy”, komentując tę sferę rzeczywistości. Długie partie dialogowe przecinane są informacjami o gestach i zachowaniach związanych z paleniem. Przytoczę je wrywkowo:

„Jeanette zapaliła papierosa i zakaszła. – Cholera, muszę rzucić palenie... Przepraszam, może pani też zapali? – Chętnie. – Jeanette podała jej zapalniczkę”, (...) powiedziała Sofia zaciągając się dymem, (...) Sofia przez chwilę paliła w milczeniu. (...) zdusiła niedopałek (...) Ma pani dzieci? – spytała, zapalając kolejnego papierosa, (...) Jeanette zakrztusiła się dymem (...) między atakami kaszlu zadała jej pytanie (...) „Jeanette się odchyliła, zaciągnęła dymem i zakłęła. W jej twarzy dało się teraz czytać jak w otwartej księżce. Rozczarowanie. Złość. Rezygnacja”³⁴.

Bohaterki powieści *Trauma i Oblęd* nie są typowymi postaciami pijącego i palącego detektywa oraz szalonego mordercy-alkoholika o rozdwojonej jaźni. Są przede wszystkim uwikłanymi w sieć społecznych zależności

³³ E.A. Sund, *Trauma...*, s. 44.

³⁴ E.A. Sund, *Oblęd*, s. 247, 278-279, 250.

kobietami, które zmagają się z problemami zawodowymi i rodzinnymi (komisarz Kihlberg) oraz z własną chorobą (Sofia Zetterlund). Używki pełnią w ich przypadku funkcję znaków społecznych, wskazują na stan psychiczny, a także są narzędziem autoterapii. Ciekawe, że opisane używki – alkohol i papierosy – sytuują się po dwóch stronach życia bohaterki: alkohol związany jest przede wszystkim ze sferą prywatną, mimo że nie pozostaje bez związku z ich pozycją społeczną. Spożywany jest najczęściej w samotności, w przypadku Sofii Zetterlund nierzadko nadużywany, doprowadzając do psychicznej degradacji. Papierosy sytuują się po drugiej stronie, w sferze tego, co publiczne, społeczne, zewnętrzne. Palenie to gest teatralny ustalający hierarchię i relacje między postaciami, może być również narzędziem porozumienia, nawiązania kontaktu. Alkohol wiąże się z samotnością bohaterki, nie stanowi płaszczyzny porozumienia i nie jest atrybutem relacji między bohaterkami.

SUMMARY**Stimulants in a detective story as illustrated in the novels
by Erik Axel Sund *Faces of Victoria Bergman***

The subject of the paper is the role of stimulants (alcohol and cigarettes) in a detective story in which the protagonists are women. On the basis of two volumes of the trilogy *Faces of Victoria Bergman* by Erik Axel Sund, I want to show how, by using items, the individual body of heroines becomes a “socialized body”, and communicates cultural relations, professional position and stereotypes.

Keywords: detective story, female characters, stimulants, anthropology, cultural changes

Słowa kluczowe: powieść detektywistyczna, postaci kobiece, używki, antropologia, zmiany kulturowe.